

פדגוגיה של שחרור

מטרת השיעור

יצירת מודעות לתפקידן של הקבוצות המוחלשות בהובלת השינוי החברתי בחינוך.

רציונל

מוקד השיעור הוא תפיסתו הביקורתית של פאולו פריירה, שעל פיה תפקיד החינוך הוא לשחרר את המעמדות הנמוכים משליטת המעמד הגבוה ולשנות את יחסי הכוח החברתיים. התיאוריה של פריירה מנתחת את החברה מפרספקטיבה של יחסי הכוחות בתוכה, מתארת את הדרך שבה הקבוצות החזקות קובעות את דמותה של החברה בכלל ושל החינוך בפרט ומתווה דרך חינוכית אחרת שתוביל לחברה צודקת ושוויונית. תפיסתו החינוכית היא תפיסה פוליטית הרואה בחינוך זירה מרכזית ליצירתו של שינוי חברתי.

נבחן את יחסי הכוח החברתיים דרך כמה מדרשים ותרגיל אחד ונבדוק האם הקבוצות המוחלשות בחברה מסוגלות לחולל שינוי.

מבנה השיעור

1. ינאי ואורחו - לימוד בחברותא 45 דקות
מדרש על ר' ינאי ואורחו העוסק בעימות בין נציגי שני מעמדות בחברה. במהלך הלימוד נוהה מהם המניעים של הדמויות לקיום ולשימור העימות.
2. כלים והישגים - תרגיל 45 דקות
נתנסה בתרגיל הממחיש את היווצרותם של פערים בין קבוצות שונות ונבחן את המסקנות - כל זאת לאור סיפור חייו ותורתו של פאולו פריירה.
3. מי רוצה שינוי? - לימוד מונחה 60 דקות
נבדוק את האפשרות לשינוי חברתי באמצעות החינוך: מי רוצה שינוי? מי יכול לחולל שינוי? מי הגורמים המעוניינים דווקא בהמשך הסדר הקיים?

מהלך השיעור

1. ינאי ואורחו - לימוד בחברותא

זמן
45 דקות

חומרים
דף מקורות

פתיחה

בשיעור זה נבחן נושאים במערכת החינוך הנוגעים בסוגיות של שוויון וצדק. במהלך השיעור ננסה להבין כיצד מערכת החינוך היא חלק מהמבנה החברתי הכולל ומהם יחסי הגומלין בין שתי המערכות – החינוכית והחברתית. נתחיל בלימוד בחברותא.

מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר. [לבוש בהידור].
אמר לו [ר' ינאי]: "יבוא רבי ויתקבל לאכול אצלנו?"
אמר לו [האורח]: "הן".
הכניסו לביתו, האכילו והשקהו.
בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו.
אמר לו [ר' ינאי]: "קח וברך".
אמר לו [האורח]: "יברך ינאי בביתו".
אמר לו [ר' ינאי]: "האם אתה יכול לחזור אחרימה שאני אומר לך?"
אמר לו [האורח]: "הן".
אמר לו [ר' ינאי]: "אמור, אכל הכלב מפיתו של ינאי".

שאלות והנחיות לקבוצה

- כיצד מרשה לעצמו ר' ינאי להתנהג בצורה כזו כלפי אורחו?

קם ואחז בו, אמר לו: "ירושתי בידך שאתה מונע אותה ממני?"
אמר לו [ר' ינאי]: "ואיזו ירושתך בידי?"
אמר לו [האורח]: "פעם אחת עברתי לפני בית הספר ושמעתי את קולות התינוקות אומרים 'תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב' (דברים לג) מורשה קהלת ינאי לא כתוב, אלא קהלת יעקב".

שאלות והנחיות לקבוצה

- כיצד מערער האורח את הרשות שלקח לעצמו ר' ינאי?

אמר לו [ר' ינאי]: "למה זכית לאכול על שולחני?"
אמר לו [האורח]: "מימי לא שמעתי מילה רעה על אדם וחזרתי לאמרה לבעליה. ולא ראיתי שניים שרבים זה עם זה ולא נתתי שלום ביניהם".
אמר לו [ר' ינאי]: "כל הדרך ארץ הזו וקראתיך כלב?"

ויקרא רבה, פרשה ט, סימן ג

שאלות והנחיות לקבוצה

- אלו קבוצות בחברה מיוצגות על ידי הדמויות בסיפור?

למנחה

הטקסט המוצע כאן ללימוד בחברותא מחולק לשלושה חלקים באמצעות שאלות מנחות, טכניקה שהשתמשנו בה רק בלימוד מונחה עד עתה. כדאי להעמיד את הלומדים על כך ולהזמין גם להתייחס לשאלות במקום שבו הן מובאות ולא בסוף הטקסט.

הסיפור מ"יקרא רבא" מציג שתי דמויות המייצגות שני מעמדות בחברה. ר' ינאי מייצג את המעמד הגבוה, בעל ההשכלה והממון. האורח (שאינו יודעים את שמו) מייצג את המעמד חסר ההשכלה, שתרבותו אינה נחשבת והוא אינו זוכה לכבוד. בכל זאת הוא לבוש בהידור ומראהו החיצוני מרשים את ר' ינאי, המזמין אותו להתארח בביתו, ככל הנראה בציפייה למפגש אינטלקטואלי מעניין.

ר' ינאי מגלה שאורחו אינו תלמיד חכם כפי שנראה לו בתחילה, והוא מתנהג כמי שמעמדו מקנה לו זכות להעליב את אורחו. האורח מעמיד את ר' ינאי במקומו על ידי ערעור עצם הזכות שר' ינאי לקח לעצמו. האורח טוען שהתורה היא ירושה שניתנה לכולם במעמד הר סיני. לימודה של התורה אינו יוצר מהות חדשה בירושה ולכן ר' ינאי אינו יכול להתנהג כאילו יש לו בלעדיות על התורה.

ר' ינאי ממשיך לחוש עליונות על אורחו ומנסה להבין כיצד זכה אדם זה לאכול על שולחנו. סיפורו של האורח על הערכים המנחים את חייו גורם לר' ינאי להבין שקיימות אמות מידה שונות למעמד, והירושה שקיבלו שניהם באופן זהה מורכבת מלימוד וידע אך לא פחות (ואולי אף יותר) מהתנהגות מוסרית, דרך ארץ וערכים השואפים לחברה צודקת ושוויונית יותר.

השאלה האחרונה מנסה להקיש מהלימוד לחברה בימינו ולמעמדות בתוכה. ההקבלה לימינו היא לא רק בהשתייכות המעמדית של כל דמות, אלא גם בהבנת הזיקות בין המעמדות השונים ויחסי הכוח ביניהם.

אסיף

ר' ינאי מייצג את הקבוצה שמחזיקה בידע ובהשכלה, שאפשרו ומאפשרים גם בימינו כוח רב ונגישות גבוהה יותר למשאבים. האורח מייצג את הקבוצה הנמוכה מבחינה חברתית והנתפסת על ידי החזקים כ"נחותה" גם מבחינה תרבותית ואנושית.

שאלות והנחיות לקבוצה

- אלו מקבילות ניתן למצוא בחברה כיום לערכים, להשקפות ולגישות של כל אחת מן הדמויות בסיפור?

למנחה

השאלה מבקשת מהלומדים לעשות צעד נוסף בניסיון לבחון את ההשלכות של הטקסט על ימינו. הדיון בחלק זה של השיעור יכול לגעת בנקודות הבאות: כיצד מושפעת החברה מקיומה של אליטה משכילה שאינה מאפשרת לערכים אחרים לבוא לידי ביטוי, עד כדי ביטולם המוחלט? כיצד מתייחסת הקבוצה המוחלשת לערכיה שלה כתוצאה מהיחס של הקבוצה החזקה יותר?

2. כלים והישגים - תרגיל

זמן
45 דקות

חומרים
ניירות לבנים, מדבקות
עפרונות, סרגלים
מספריים
דפי הוראות

הסיפור על רבי ינאי ואורחו מציג מפגש בין שני אנשים המייצגים קבוצות חברתיות שונות. והמפגש ביניהם משקף את יחסי הכוח בין הקבוצות האלה. פאולו פרירה טוען שכיתת תלמידים בבית ספר משקפת את המבנה החברתי ואת יחסי הכוח בין חזקים למוחלשים. כעת נתנסה באמצעות תרגיל ביחסי הכוחות בתוך קבוצת לומדים. המשתתפים מתחלקים לארבע קבוצות קטנות. כל קבוצה מתיישבת סביב שלחן עבודה ומקבלת דף משימה וכלים לביצוע המשימה. במהלך המשימה ובסיומה אסור לקבוצות ליצור קשר זו עם זו.

קבוצה א - תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית. לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ב - תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית. לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ג - תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית. לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ד - תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית. לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

[התרגיל פותח על ידי משה שריקי, לשעבר מנהל בית הספר "קדמה"]

אסיף

שאלות והנחיות לקבוצה

כל קבוצה מציגה את התוצר שלה מהמשימה.

- האם הצלחתם לעמוד במשימה? האם הכלים שקיבלתם הספיקו לכם?
- מה הגורמים החברתיים לעובדה שיש בכיתה ילדים "חזקים" וילדים "חלשים"?

למנחה

המשימה של כל הקבוצות זהה ופשוטה מאד, אך הכלים לביצוע המשימה משתנים מקבוצה לקבוצה והם שיוצרים את ההבדל.

הכלים לקבוצה א - נייר לבן, מספריים, מדבקות עגולות, מדבקות צבעוניות, סרגל, עפרונות.

הכלים לקבוצה ב - נייר לבן, מדבקות עגולות, עפרונות, מספריים.

הכלים לקבוצה ג - מדבקות עגולות, עפרונות, סרגל, מספריים.

הכלים לקבוצה ד - נייר לבן, עפרונות, סרגל.

קבוצה שמקבלת את כל הכלים מבצעת את המשימה בקלות רבה עד כדי גיחוך ואינה מבינה מדוע הקבוצות האחרות אינן מצליחות להשלים את המשימה. הקבוצות שקיבלו פחות כלים לביצוע המשימה זקוקות לזמן רב כדי להשלימה וייתכן שלא יצליחו לבצעה כלל.

במהלך התרגיל ובסיומו חשוב שלא תהיה תקשורת בין הקבוצות, כדי שלא תדענה אלו משימות וכלים קיבלו הקבוצות האחרות.

מטרת התרגיל להמחיש את המתרחש בבתי ספר. בכיתות רבות יושבים תלמידים הנדרשים לבצע משימות זהות, אך הכלים הנמצאים בידם לביצוע המשימה מעטים יותר או שונים בתכלית, והם מקבלים תווית של מחוסרי יכולת. מנקודת מבט ביקורתית, השאלה היא מה הגורמים למצב זה של חוסר שוויון בכיתה. למעשה, טוען פריירה, המציאות הבית ספרית משכפלת את יחסי הכוחות החברתיים. הקבוצה השלטת בחברה מעוניינת להנציח את הסדר הקיים, שהוא לטובת האינטרסים שלה, ולכן כל המערכת מובנית כך שילדים משכבות מוחלשות יישארו במעמדם והסדר החברתי יישמר. במילים אחרות: החינוך הוא מעשה

פוליטי. אנשי חינוך המכירים בכך ומעוניינים לשנות את המציאות הפוליטית, צריכים לשנות את דרך החינוך וההוראה מן היסוד. עד עכשיו דיברנו על התיאוריה של פאולו פריירה. אבל פריירה עשה גם מעשים בעולם. נשמע את סיפורו של המחנך מדרום אמריקה, שניסה והצליח לחולל שינוי מהותי אצל המעמדות החברתיים דרך החינוך.

פאולו פריירה - היכולת לחלום והאומץ לשנות

פאולו פריירה נולד ב- 1921 באזור מוכה עוני בברזיל. המשבר הכלכלי של שנות ה-30 פגע קשה ביותר במשפחתו, שנהפכה ממשפחה מן המעמד הבינוני למשפחה ענייה, הנתונה במאבק מתמיד להשיג אוכל ולשרוד. הם עברו לגור בשכונה שבה נחשף פאולו כילד לעוני הנורא שסביבו, לחבריו שאכלו פחות ממנו או שכמעט ולא אכלו כלום. "כשהייתי בן 10", הוא מספר, "התחלתי לחשוב שיש הרבה דברים בעולם שאינם כפי שהם צריכים להיות". הרעב גרם לו פיגור חמור בראשית לימודיו. "לא יכולתי להבין את הלימודים בבית הספר היסודי", הוא מספר. "הייתי נכשל במבחנים. בכיתי, סבלתי. הייתי רעב והרגשתי אשם".

מעט-מעט השתפר מצבה הכלכלי של המשפחה, פאולו התגבר על הפערים שצבר וכאשר גדל סיים את לימודיו באוניברסיטה, ומאז ועד מותו ב- 1997 פעל ללא-ליאות לשפר את מצבם של עניי ארצו. תוך כדי פעולה בקרב העניים גילה את בעיית האנאלפביתיות (אי-ידיעת קרוא וכתוב), והוא פיתח ויישם שיטה להוראת קרוא וכתוב למבוגרים, מתוך הכרה, שיש קשר ישיר בין השכלה לבין דמוקרטיה: בתקופתו של פריירה, מי שלא ידע קרוא וכתוב לא היה רשאי להשתתף בבחירות במדינה ולהצביע; פריירה הבין שללמד את תושביה העניים של ברזיל לקרוא ולכתוב הוא הדרך לדמוקרטיה אמיתית.

פריירה אסף קבוצות של מבוגרים מן האזורים הכפריים של המדינה וישב אתם ללמוד. המיוחד בשיטת הלימוד שהוא פיתח היה שהלמידה התחילה מהידע של האנשים עצמם, ושהקשר בינו לבינם היה קשר שוויוני לגמרי. הלימוד התחיל תמיד מן הדברים שאנשים הכירו: מכיוון שהיו חקלאים, למדו על דברים הקשורים לעולםם, כגון פרות, ירקות, דגנים, דרכי גידול והשקיה - ומשם עברו לאותיות ומלים. הלומדים היו שותפים שווים בתהליך הלמידה גם משום שהיה להם ידע שנחשב לחשוב ורלוונטי ללמידה שלהם, וגם כי הלומדים הפכו מהר מאוד למלמדים: השיטה של פריירה נבנתה כך, שמי שכבר למדו את האותיות הראשונות בא'-ב' לימדו את המתחילים, וכך מעגלי הלומדים הלכו והתרחבו. למה צריך לדעת הכול כדי שאפשר יהיה ללמד אחרים? שאל פריירה. כל אחד יכול ללמד אחרים את מה שהוא כבר יודע: וכל אחד יודע דברים. מהו עומק המים הדרוש בבאר כדי שאפשר יהיה לשאוב ממנה מים? שאל, ותשובתו: דלי ועוד קצת... אין צורך שהבאר תהיה מלאה

עד שפתה. כל אחד יכול ללמוד כל דבר, ובוודאי שכל אחד יכול ללמד! משל הדלי והבאר מתמצת את כל גישתו של פאולו פרירה ללמידה ולהוראה, גישה המבוססת על כבוד ללומד, על שוויון בין הלומד למלמד ועל למידה שהיא דו-שיח ולא "העברה" של ידע.

למפעלו של פרירה היה מקום מרכזי במאבקו של העם הברזילאי לדמוקרטיה ולשוויון. אבל ב-1964 כל זה נעצר, כאשר תפס הצבא את השלטון בברזיל בהפיכה צבאית. פרירה נאסר, ואחרי 70 יום בבית הסוהר גורש מברזיל ויצא לגלות עם משפחתו. שם המשיך בפעילותו החברתית והחינוכית בארצות שונות והפך לאחד המנהיגים והמחנכים המשפיעים והנערצים בארצו ובעולם כולו. דרכו ושיטתו משמשות עד היום השראה ומודל למחנכים ופעילים למען שוויון בחינוך.

יפה בניה

שאלות והנחיות לקבוצה

- פרירה זיהה שהכלי הראשון שיעניק כוח לבני המעמד הנמוך בברזיל הוא קריאה וכתובה. אלו כלים יעניקו כוח לקבוצות הפחות משופעות בחברה כיום?
- אלו כלים יש לקבוצות עצמן שיכולים להוות מקור כוח במאבק לשוויון חברתי (בדומה לדרך ארץ של אורחו של רבי ינאי)?

למנחה

פרירה מבין שהדרך העיקרית לצמצום אי-שוויון חברתי היא מתן כלים להשגת כוח לכל המעמדות. בסיפור של פרירה הגדרת המטרה והכלי להשגתה היו ברורים. המטרה: מימוש זכות הבחירה הדמוקרטית של בני המעמד הנמוך. הכלי: ידיעת קרוא וכתוב. בלעדי יכולת זו לא היה ניתן לבחור לפרלמנט בברזיל באותם ימים. החברה והתקופה כיום שונות מאלה שבהן חי פרירה, ובהתאם לכך משתנים המטרות והכלים, אך העיקרון דומה וסביבת הפעולה זהה. פרירה זיהה את החינוך כזירה מרכזית לקניית הכלים להגדלת השוויון, וגם בחברה שלנו החינוך מהווה זירה מרכזית לפעולה.

העיקרון של השגת שוויון על ידי מתן כוח למעמד הנמוך אינו מחייב שימוש בכלים זהים לאלה של המעמד הגבוה יותר. ייתכן שלבני המעמד הנמוך יהיו כלים אחרים כמו מסורת, דרך ארץ, או מחויבות חברתית, והם אלה שיאפשרו להם להגיע למקורות הכוח והמשאבים ולפרוץ את המעגלים. האורח בביתו של ינאי הרגיש שהוא בעל ערך כי הייתה לו "דרך ארץ", וזהו כלי חזק כמו הידע של ינאי. תפקידים של מובילי השינוי הוא לזהות כלים אלה ולתת להם את מקומו הראוי. חיזוק הכלים הקיימים בידי המעמדות הנמוכים אינו מבטל רכישת כלים נוספים כמו השכלה או משאבים חומריים.

3. מי רוצה שינוי? לימוד מונחה

זמן
60 דקות

חומרים
דף מקורות

החלטתו של פאולו פריירה לעסוק בחינוכו של המעמד הנמוך ביותר בארצו נבעה מתפיסה חברתית כוללת. תפיסה זו הוליקה אותו למסקנה ששינוי חברתי יכול להתחיל רק מתוך הקבוצות המוחלשות. בלימוד שלפנינו ננסה להבין את הסיבה.

וַיִּשְׁפֹּט שְׂמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כֹּל יְמֵי חַיָּיו: וְהָלַךְ מֵדֵי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהִגְלִיגַל וְהִמְצִיפָה וְשָׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וְתִשְׁבְּתוּ הָרִמָּתָה פִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שָׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיְכַן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה':

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׂמוּאֵל וַיִּשָּׂם אֶת בְּנָיו שְׁפֹטִים לְיִשְׂרָאֵל: וַיְהִי שָׁם בְּנוֹ הַבְּכוֹר יוֹאֵל וְשָׁם מְשֻׁנְהוּ אַבְיָה שְׁפֹטִים בְּבָאָר שִׁבְעָה: וְלֹא הָלְכוּ בְּנָיו בְּדַרְכֵי וַיִּטּוּ אַחֲרֵי הַבָּצַע וַיִּקְחוּ שִׁחַד וַיִּטּוּ מִשְׁפָּט:

שמואל א פרק ז, פסוקים טו-יז, ופרק ח, פסוקים א-ג

שאלות והנחיות לקבוצה

- מה היה חטאם של בני שמואל על פי המקרא?

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר בני שמואל חטאו - אינו אלא טועה. שנאמר: "ויהי כי זקן שמואל ובניו לא הלכו בדרכיו" - בדרכיו לא הלכו - אך לא חטאו.

אז מה כוונת הכתוב שהוא אומר: " ויטו אחרי הבצע" - שלא עשו כמעשה אביהם, שהיה שמואל הצדיק מחזור בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם, שנאמר: "והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל" והם לא עשו כן, אלא ישבו בעריהם כדי להרבות שכר לחזניהן ולסופריהן.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף נה, עמוד ב

שאלות והנחיות לקבוצה

- כיצד מזכה המדרש את בניו של שמואל מהחטא הקשה המתואר במקרא?
- כיצד המדרש מתיישב בכל זאת עם דברי המקרא?

למנחה

דברי המדרש שבאים לפרש את המקרא עומדים כמעט בסתירה מוחלטת לדברי הפסוקים. הנביא מתאר את מעשיהם של בני שמואל באופן נחרץ כחטאים נוראים של רדיפת בצע, לקיחת שוחד והטיית משפט. המדרש מזכה אותם מכל חטא ואומר שבני שמואל לא הלכו בדרך המיוחדת של אביהם שהיא בגדר "לפנים משורת הדין" אלא פעלו בדרך "הרגילה".

הפער בין המקרא למדרש ניתן לגישור בעזרת המילים "כדי להרבות שכר לחזניהן ולסופריהן" המופיעות בסוף. המדרש מסביר מדוע פעלו בני שמואל בדרך זו. הם הקימו מערכת משפט וחינוך בבאר שבע. המדרש מעיד שמערכת זו הוקמה כדי לאפשר את המשכורות של החזנים והסופרים שפעלו בה ולא כדי לתת שירות טוב

יותר לציבור. מערכת שמוקמת לשרת את הכלל (למשל אליטה תרבותית כלכלית) ומתפתחת כדי לשרת את עצמה, סופה בדרך כלל רדיפת בצע, לקיחת שוחד והטיית משפט כמו שמתאר המקרא.

אנו יודעים שלא החינוך הוא המעצב את החברה. להיפך, החברה היא המעצבת את החינוך, בהתאם לאינטרסים של אלה שהעוצמה בידיהם.

ואם אלה פני הדברים, אין אנו יכולים לצפות מן החינוך שיהיה המנוף לשינוי אלה שבידיהם הבעלות על העוצמה. יהיה זה נאיבי לדרוש מהמעמד השליט שינהיג סוג של חינוך היכול לפעול נגדו. אילו הניחו לחינוך שלנו להתממש ללא פיקוח הממסד, הוא היה מציק ללא הרף לבעלי העוצמה והשליטה. אבל מוסדות השלטון אינם מניחים לו לנפשו. הם פוקחים עליו עין.

איירה שור עם פאולו פריירה, פדגוגיה של שחרור - דיאלוגים על שינוי בחינוך מפרש, תל אביב 1990, עמוד 48

שאלות והנחיות לקבוצה

- מדוע אלה שבידיהם העוצמה לא יפעלו לשינוי החברה באמצעות החינוך?
- כיצד נבין את מעשי בני שמואל בתלמוד מנקודת מבטו של פריירה?

למנחה

פסקה זו קצרה אך אינה קלה לקריאה, ולכן מומלץ לעצור לאחר כל משפט ולהסביר אותו.

פריירה מציג עיקרון מהותי מתוך התאוריה הכוללת בספרו פדגוגיה של שחרור. הטיעון שלו מורכב משלושה שלבים:

- א. החברה מעצבת את החינוך.
- ב. החינוך מעוצב על פי האינטרסים של בעלי העוצמה בחברה.
- ג. ולכן אין לצפות שבעלי העוצמה יפעלו לשינוי חברתי באמצעות החינוך.

המסקנה שלו, כפי שראינו גם מסיפור חייו, היא שאין לצפות מן החינוך שיוביל שינוי אלא אם כן מובילים אותו בעלי המעמד שזקוקים לשינוי.

המדרש על בני שמואל ממחיש את הטענה שהחזקים בחברה פועלים לטובת עצמם ולמען המשך הסדר החברתי המשרת אותם: הם מעוניינים להרבות שכר לחזניהם ולסופריהם ולכן אינם טורחים לצאת אל העם אלא נשארים בעריהם, וכך הם מנציחים למעשה את כוחם החברתי ואת מעמדם בסדר הקיים.

סיכום

במהלך מורכב המחבר בין לימוד יהודי ותיאוריה מודרנית ניסינו לבחון את הכלים שבידי קבוצות שונות באוכלוסייה ואת הכוח שכלים אלה נותנים לכל קבוצה. מהלך השיעור מציע לפעול בכלים השייכים באופן מסורתי לקבוצה השלטת (כסף, השכלה ומעמד), בלי לוותר על הכלים הקיימים בידי הקבוצה המוחלשת (מסורת ואחריות חברתית) – כמקורות של כוח בפעולה לשינוי חברתי באמצעות החינוך.

ינאי ואורחו - לימוד בחברותא

מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר. [לבוש בהידור].

אמר לו [ר' ינאי]: "יבוא רבי ויתקבל לאכול אצלנו?"

אמר לו [האורח]: "הן".

הכניסו לביתו, האכילו והשקהו.

בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו.

אמר לו [ר' ינאי]: "קח וברך".

אמר לו [האורח]: "יברך ינאי בביתו".

אמר לו [ר' ינאי]: "האם אתה יכול לחזור אחרי מה שאני אומר לך?"

אמר לו [האורח]: "הן".

אמר לו [ר' ינאי]: "אמור, אכל הכלב מפיתו של ינאי".

- כיצד מרשה לעצמו ר' ינאי להתנהג בצורה כזו כלפי אורחו?

קם ואחז בו, אמר לו: "ירושתי בידך שאתה מונע אותה ממני?"

אמר לו [ר' ינאי]: "ואיזו ירושתך בידי?"

אמר לו [האורח]: "פעם אחת עברתי לפני בית הספר ושמעתי את קולות

התינוקות אומרים 'תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב' (דברים לג) מורשה

קהלת ינאי לא כתוב, אלא קהילת יעקב".

- כיצד מערער האורח את הרשות שלקח לעצמו ר' ינאי?

אמר לו [ר' ינאי]: "למה זכית לאכול על שולחני?"

אמר לו [האורח]: "מימי לא שמעתי מילה רעה על אדם וחזרתי לאמרה

לבעליה. ולא ראיתי שניים שרבים זה עם זה ולא נתתי שלום ביניהם".

אמר לו [ר' ינאי]: "כל ה'דרך ארץ' הזו וקראתיך כלב?"

ויקרא רבה, פרשה ט, סימן ג

- אלו קבוצות בחברה מיוצגות על ידי הדמויות בסיפור?

כלים והישגים

קבוצה א

תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית, לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ב

תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית, לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ג

תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית, לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

קבוצה ד

תוך חמש דקות עליכם ליצור ריבוע, בתוכו חמישה עיגולים וסביבו מסגרת צבעונית, לרשותכם כלים שונים לביצוע המשימה. אין ליצור קשר עם הקבוצות האחרות.

פאולו פרירה - היכולת לחלום והאומץ לשנות

פאולו פרירה נולד ב- 1921 באזור מוכה עוני בברזיל. המשבר הכלכלי של שנות ה-30 פגע קשה ביותר במשפחתו, שנהפכה ממשפחה מן המעמד הבינוני למשפחה ענייה, הנתונה במאבק מתמיד להשיג אוכל ולשרוד. הם עברו לגור בשכונה שבה נחשף פאולו כילד לעוני הנורא שסביבו, לחבריו שאכלו פחות ממנו או שכמעט ולא אכלו כלום. "כשהייתי בן 10", הוא מספר, "התחלתי לחשוב שיש הרבה דברים בעולם שאינם כפי שהם צריכים להיות". הרעב גרם לו פיגור חמור בראשית לימודיו. "לא יכולתי להבין את הלימודים בבית הספר היסודי", הוא מספר. "הייתי נכשל במבחנים. בכיתי, סבלתי. הייתי רעב והרגשתי אשם".

מעט-מעט השתפר מצבה הכלכלי של המשפחה, פאולו התגבר על הפערים שצבר וכאשר גדל סיים את לימודיו באוניברסיטה, ומאז ועד מותו ב- 1997 פעל ללא-ליאות לשפר את מצבם של עניי ארצו. תוך כדי פעולה בקרב העניים גילה את בעיית האנאלפביות (אי-ידיעת קרוא וכתוב), והוא פיתח ויישם שיטה להוראת קרוא וכתוב למבוגרים, מתוך הכרה, שיש קשר ישיר בין השכלה לבין דמוקרטיה: בתקופתו של פרירה, מי שלא ידע קרוא וכתוב לא היה רשאי להשתתף בבחירות במדינה ולהצביע; פרירה הבין שללמד את תושביה העניים של ברזיל לקרוא ולכתוב הוא הדרך לדמוקרטיה אמיתית.

פרירה אסף קבוצות של מבוגרים מן האזורים הכפריים של המדינה וישב אתם ללמוד. המיוחד בשיטת הלימוד שהוא פיתח היה שהלמידה התחילה מהידע של האנשים עצמם, ושהקשר בינו לבינם היה קשר שוויוני לגמרי. הלימוד התחיל תמיד מן הדברים שאנשים הכירו: מכיוון שהיו חקלאים, למדו על דברים הקשורים לעולםם, כגון פרות, ירקות, דגנים, דרכי גידול והשקיה - ומשם עברו לאותיות ומלים. הלומדים היו שותפים שווים בתהליך הלמידה גם משום שהיה להם ידע שנחשב לחשוב ורלוונטי ללמידה שלהם, וגם כי הלומדים הפכו מהר מאוד למלמדים: השיטה של פרירה נבנתה כך, שמי שכבר למדו את האותיות הראשונות בא'-ב' לימדו את המתחילים, וכך מעגלי הלומדים הלכו והתרחבו. למה צריך לדעת הכול כדי שאפשר יהיה ללמד אחרים? שאל פרירה. כל אחד יכול ללמד אחרים את מה שהוא כבר יודע: וכל אחד יודע דברים. מהו עומק המים הדרוש בבאר כדי שאפשר יהיה לשאוב ממנה מים? שאל, ותשובתו: דלי ועוד קצת... אין צורך שהבאר תהיה מלאה עד שפתה. כל אחד יכול ללמוד כל דבר, ובוודאי שכל אחד יכול ללמד! משל הדלי והבאר מתמצת את כל גישתו של פאולו פרירה ללמידה ולהוראה, גישה המבוססת על כבוד ללומד, על שוויון בין הלומד למלמד ועל למידה שהיא דו-שיח ולא "העברה" של ידע.

למפעלו של פרירה היה מקום מרכזי במאבקו של העם הברזילאי לדמוקרטיה ולשוויון. אבל ב- 1964 כל זה נעצר, כאשר תפס הצבא את השלטון בברזיל בהפיכה צבאית. פרירה נאסר, ואחרי 70 יום בבית הסוהר גורש מברזיל ויצא לגלות עם משפחתו. שם המשיך בפעילותו החברתית והחינוכית בארצות שונות והפך לאחד המנהיגים והמחנכים המשפיעים והנערצים בארצו ובעולם כולו. דרכו ושיטתו משמשות עד היום השראה ומודל למחנכים ופעילים למען שוויון בחינוך.

יפה בניה

מי רוצה שינוי?

וַיִּשְׁפֹּט שְׂמוּאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּיו: וְהָלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית אֵל וְהַגְּלִיל וְהַמְּצָפָה וְשֹׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וַתִּשְׁבְּתוּ הָרִמָּתָה כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שֹׁפֵט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה':

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׂמוּאֵל וַיֵּשֶׁם אֶת בָּנָיו שְׁפֹטִים לְיִשְׂרָאֵל: וַיְהִי שָׁם בָּנוּ הַבְּכוֹר יוֹאֵל וְשָׁם מִשְׁנֵהוּ אַבְיָה שְׁפֹטִים בְּבֵאֵר שְׁבַע: וְלֹא הָלְכוּ בָּנָיו בְּדַרְכָּיו וַיִּטּוּ אַחֲרֵי הַבְּצַע וַיִּקְחוּ שִׁחָד וַיִּטּוּ מִשֹּׁפֵט:

שמואל א פרק ז, פסוקים טו-יז, פרק ח, פסוקים א-ג

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר בני שמואל חטאו - אינו אלא טועה, שנאמר: "ויהי כי זקן שמואל ובניו לא הלכו בדרכיו" - בדרכיו לא הלכו - אך לא חטאו. אז מה כוונת הכתוב שהוא אומר: "ויטו אחרי הבצע" - שלא עשו כמעשה אביהם, שהיה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם, שנאמר: "והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל" והם לא עשו כן, אלא ישבו בעריהם כדי להרבות שכר לחזניהן ולסופריהן.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף נה, עמוד ב

אנו יודעים שלא החינוך הוא המעצב את החברה. להפך החברה היא המעצבת את החינוך, בהתאם לאינטרסים של אלה שהעוצמה בידיהם. ואם אלה פני הדברים, אין אנו יכולים לצפות מן החינוך שיהיה המנוף לשינוי אלה שבידיהם הבעלות על העוצמה. יהיה זה נאיבי לדרוש מהמעמד השליט שינהיג סוג של חינוך היכול לפעול נגדו. אילו הניחו לחינוך שלנו להתממש ללא פיקוח הממסד, הוא היה מציק ללא הרף לבעלי העוצמה והשליטה. אבל מוסדות השלטון אינם מניחים לו לנפשו. הם פוקחים עליו עין.

איירה שור עם פאלו פרייה, פדגוגיה של שחרור - דיאלוגים על שינוי בחינוך מפרש, תל אביב 1990, עמוד 48